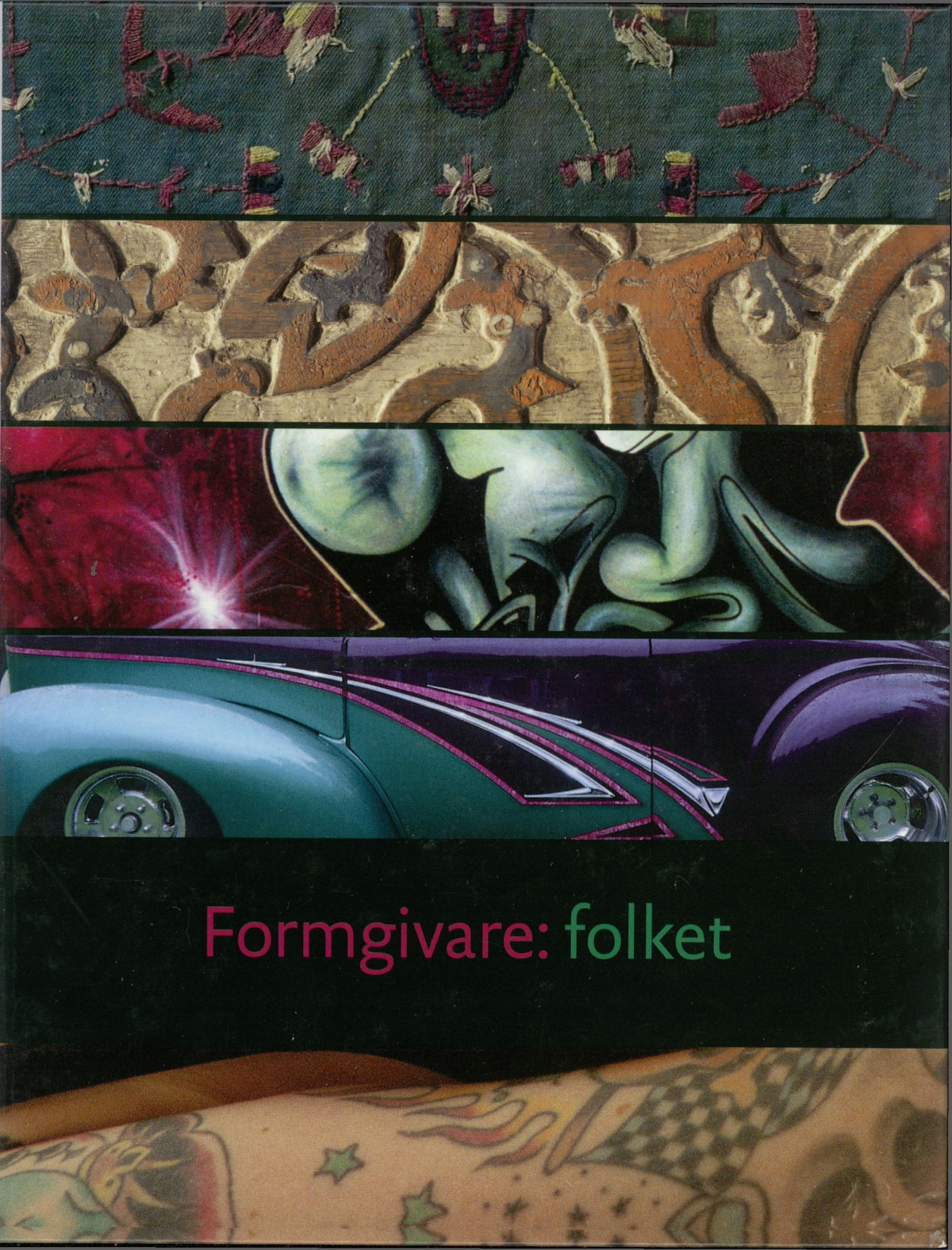

Formgivare: folket

Formgivare:
folket

FATABUREN 2005

Formgivare: folket

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK 2005

FATABUREN Nordiska museets och Skansens årsbok, är en skatt av kulturhistoriska artiklar som publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken Fataburen en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har idag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig. Till årets bok bidrar även Vera och Greta Oldbergs Stiftelse.

Fataburen 2005
Nordiska museets förlag
Box 27820
115 93 Stockholm
www.nordiskamuseet.se

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Christina Westergren

Medredaktör och sakkunnig Johan Knutsson

Bildredaktör Peter Segemark

Omslag och grafisk form Lena Eklund

Omslagsbilder ur boken

Foto s. 38–39 Peter Segemark, Nordiska museet (överst), Daniele BUETTI (se vidare s. 41–42), Gunnar Bergkrantz (stora bilden).

Foto s. 90–91 Marie Andersson, Skansen (överst), Peter Segemark, Nordiska museet (övriga).

Foto s. 198–199 Jämtlands läns museum (överst), Annette Rosengren, BilderBenkt i Orsa (stora bilden).

Tryckt hos Fälvh & Hässler, Värnamo 2005

ISSN 0348 971 X

ISBN 91 7108 498 3

När täcket hamnade på golvet – så föddes den svenska mattan

Svensk mattkonst har firat triumfer under nästan hela 1900-talet och många av våra främsta formgivare har ägnat sig åt att komponera mattor. Strålgång lyser kring Märta Måås-Fjetterström och hennes verkstad i Båstad som har världsrykte, men många fler förtjänar att framhållas. Den svenska hemslöjden och den folkliga textilkonsten har varit språngbräda inte bara för pionjärer som Märta Måås-Fjetterström, Elsa Svensson-Gullberg, Märtha Gahn och Hildegard Dinclau utan även för yngre textilkonstnärer. Många har det gemensamt att de utbildats på Tekniska Skolan, senare kallad Konstfacksskolan i Stockholm, där besök i Nordiska museets textila studierum ingick i undervisningen ända fram till början av 1970-talet. Andra har fått samma skolning vid den s.k. konstslöjdsanstalten vid Kulturen i Lund med sina rika samlingar av skånska vävnader. Motiv, komposition, stilisering, rytm och färgsammansättning i allmogevävningen från 1700-talet och fram till omkring mitten av 1800-talet kunde studeras i detalj på utställda täcken och dynor.

BERIT ELVDIK är intendent vid Nordiska museets antikvariska avdelning där hon ansvarar för textilier och textilredskap.

Åkdyna från Västegötland
ur Lilli Zickermans bildar-
kiv. Foto Nordiska museet.

Åren från mitten av 1960-talet till och med 1980-talet ägnades inte mattor något större intresse. I hemmen och i offentligt miljö härskade den enfärgade heltäckningsmattan. Konstnärerna var intresserade av tekniker som gav ett snabbt resultat och som var tillgängliga för en bredare kundkrets, som t.ex. tygtryck. Nu har trenden vänt och mönstrade mattor ligger högt på inredarnas favoritlistor. De får bilda vackra blickfång och ibland vara det enda gnistrande smycket i en för övrigt stram rumsutformning. Det märks på auktionsmarknaden där mattor av Märta Måås-Fjetterstöm och Barbro Nilsson säljs för skyhöga priser men det märks också på vårt stora trendkänsliga möbelvaruhus IKEA.

Personer och idéer

Hur kommer det sig att vi kan tala om en svensk mattstil, varför skiljer den sig från andra länders? Vi får gå tillbaka litet drygt 100 år i tiden till de personer och idéer som i nationell anda formade det vi kallar Hemslöjdsrörelsen. Idéerna som sådana var internationella och gick ut på att söka en nationell identitet i det egna folkets kultur och kulturyttringar. Om detta finns mycket skrivet: om hur Artur Hazelius skapade Nordiska museet och Skansen, om hur Handarbetets Vänner samtidigt kom till för att värna om vårt fosterländska textila kulturarv och om hur Lilli Zickerman 1899 grundade den första hemslöjdsföreningen, Föreningen för Svensk Hemslöjd. Det är också känt och omskrivet att Lilli Zickerman for runt i Sverige och inventerade allmogetextilier som hon fotograferade och som nu bildar ett ovärderligt arkiv på 24 000 bilder, förvarade i Nordiska museet. Med på sina inventeringsresor som pågick under flera

decennier hade hon unga nyutbildade konstnärer som anställdes i föreningen för att komponera nya mönster på de gamla textiliernas grund, en bearbetning av teknik, mönster och material. De flesta av dem hade från början ingen textil kunskap, de hade utbildat sig till mönsterritare eller teckningslärare, men genom att på nära håll få ta del av denna folkliga konst och vävskicklighet skolades de för livet och den folkliga mönsterskatten har avspeglats i deras kreativitet. Det låg ju också i deras uppgift för föreningen att de skulle bibehålla det bästa i den gamla slöjden men anpassa den för moderna behov.

Utveckling och produktion

1907 anställdes den 20-åriga Elsa Svensson hos Svensk Hemslöjd, där hon efterträdde Anna Wettergren-Behm. Elsa Svensson gifte sig sedan till efternamnet Gullberg. Till Svensk Hemslöjds 50-årsjubileum skrev Elsa Gullberg om sina första år med föreningen och med Lilli Zickerman. Dessa minnesord om hur hon reste med Lilli, hur hon fick plocka garnändar från vävnadernas baksidor för att kunna ta fram de rätta färgnyanserna och hur hon fick i uppdrag att rita mönster till mattor har ofta citerats av andra författare. Hur hennes första mattkompositioner såg ut har inte varit lika klart. Ett fåtal bevarade mattor är kända och ett par visades på den stora Elsa Gullberg-utställningen på Nationalmuseum 1989.

När Föreningen för Svensk Hemslöjds vävateljé och arkiv i Stjärnsund i södra Dalarna lades ned på 1980-talet fick Nordiska museet överta mycket av materialet. Där, bland lådvis av mönsterritningar och prover, låg några väl tummade och luggslitna arbetsritningar och några små vävprover som visade sig

En provväv av bomulls-
flossa komponerad
av Elsa Gullberg, tro-
ligen 1911. Foto Peter
Segemark, Nordiska
museet.

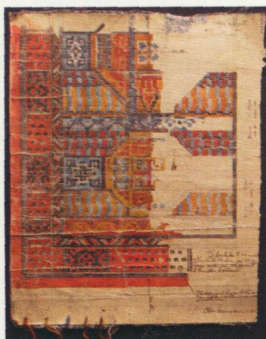
vara högintressanta för mattforskningen. Av signeringar och i vissa fall senare attribueringar är det klart att detta var Elsa Gullbergs experimenterande och trevande försök att hitta en egen stil. Elsa Svensson/Gullberg var inte den första i vårt land som komponerade en matta, inte ens den första som utgick från vår traditionella slöjd, det hade Handarbetets Vänner gjort redan 1876 när Hanna Winge ritade en matta där hon plockade in de karakteristiska hästarna med bakvända huvuden från dubbelvävda finntäcken. Men Elsa Svenssons mattor blev början på en omfattande och kontinuerlig produktion för Föreningen för Svensk Hemslöjd, som blev mycket framgångsrik.

Det var sannolikt till den stora konstslöjdsutställningen i Stockholm, »Den vita Staden« 1909, som Elsa Svensson ritade de första mattorna. Hon har visserligen själv nämnt att det var 1911 och att de ställdes ut i Nordiska museet samma år, men inga som helst belegg har återfunnits för en mattutställning det året. Däremot talar bl.a. en artikel i Aftonbladet (15/9 1909) för att det var till 1909 års utställning: »En av Hemslöjdens [Fören. f. Svensk Hemslöjd] största grupper är mattorna, som ha att framvisa åtskilliga nya mönster, vilka äro komponerade av föreningens unga begåvade mönsterriterska frk. Elsa Svensson.« De tidigaste mönsterritningarna är dock daterade 1911, så här föreligger en osäkerhet.

På utställningen fick Elsa Svensson ansvara för Svensk Hemslöjds utställda interiörer. Hon ansåg att de smala ripsmattorna, som föreningen dittills salufört, inte passade in, det behövdes något helt annat. Elsa ville något mer, hon hade en vision av svenska »äktas mattor« istället för de finmattor som då låg i borgerliga våningar och som alla var av utländsk härkomst, från de orientalska handknutna mattorna eller kelimmattorna till Bryssel-mattor

Arbetsritning till bomulls-
flossmatta »Stora rosen-
kransen« och en skiss, antag-
ligen också till bomullsflossa.
Båda komponerade av Elsa
Gullberg 1911. Foto Elisabeth
Eriksson, Nordiska museet.

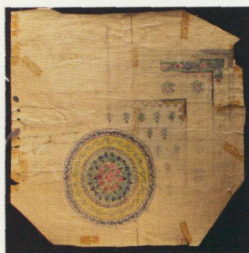
Arbetsritning till matta i bomullsflossa av Elsa Gullberg 1911. Mattan finns i Borås museum. Foto Elisabeth Eriksson, Nordiska museet.

och engelska Kidderminster- och Wiltonmattor. Att mattan var mogen för en förnyelse som redan påbörjats och att allmogestilen låg väl till visat även andra utställare. Störväverskan från Tågarp i Skåne, mor Cilluf, visade t.ex. några »präktiga golfmattor« och även hemslöjdsföreningarna i Norrbotten och Jämtland hade med mattor direkt efter äldre täckevävnader.

Konstnärliga mattor hade som sagts redan framställts av HV och av Selma Giöbel m.fl. men Lilli Zickerman ville, med Elsas insats, på ett tydligare sätt, i enlighet med föreningens mål, utgå från den svenska allmogevävningen och vidmakthålla och främja den vävskicklighet som fanns bland landsbygdens kvinnor som då skulle få en utkomst av mattvävningen. Hon gick till sin styrelse för att få medel att utveckla vävningen av svenska mattor men fick nej, med motiveringen att det verkade alltför nytt och djärvt, och med vansklighet ekonomisk vinning. Hon ville inte släppa tanken och kom på att det borde finnas mängder med överblivet bomullsgarn och äfsingar hos de väverskor i landet som vävde ripsmattorna åt föreningen. Det garnet tillhörde ju föreningen och visade sig vid insamling bli till ett stort men heterogent garnförråd, av Elsa Gullberg kallat »de tusen tussarnas garnlager«. Med dessa garnrester till hands satte sig Elsa i tre månader att rita mönster i Lilli Zickermans hus i Vittsjö. Från predikstolarna i traktens kyrkor efterlystes väverskor som ville lära sig väva mattor för att få en egen inkomst.

Orientaliska mattor och svenska täcken

När man nu studerar Elsas ritningar förstår man att hon sökte sig fram bland vittskiftande inspirationskällor. Blomsterkransar och små ströblommor känns som hämtade från 1800-talets bor-

Arbetsritning »Fajansfat«
sannolikt av Elsa Gullberg
omkring 1911. Foto
Elisabeth Eriksson,
Nordiska museet.

gerliga textila formvärld medan flossan med det färgstarka cirkelmotivet för tanken till målade fajansfat från Sydeuropa eller vårt eget 1700-tal. Hon gör strama geometriska mönster täckande hela ytan med romber, kors och sicksackbårder, trianglar uppbyggda till stjärnor och timglas, sex- och åttkanter med inskrivna stiliserade figurer, välkända från skånsk rörlakan likaväl som från Orientens mattkonst. Enligt egna uppgifter studerade hon vid den tiden professor Fredrik Martins nyutgivna stora verk om orientaliska mattor. Men i uppdraget låg ju att göra något utifrån våra svenska vävtraditioner. Museimannen Axel Nilsson höll då på med sin forskning om nordiska ryor. »Med honom rådförde vi oss, då vi bland olika knut-tekniker prövade oss fram till den som låg bäst till för vårt arbetssätt och material«, skriver Elsa Gullberg. Med Axel Nilsson hade hon också gått igenom Nordiska museets stora samling av textilier. De vävtekniker som man då ansåg låg bäst till för mattor var rya, flossa och rörlakan, alla tre sådana som hos allmogen hade använts till täcken och dynor. I lanthemmen hade man överhuvudtaget inte använt några mattor förrän halmmattor och tras-mattor började införas. Det skedde så sent under 1800-talet att de inte på samma vis ansågs höra till allmogetraditionen. Så kom det sig att det blev sängtäcken som bildade grunden för den svenska mattan. Frågar man människor idag vad en rya är svarar de allra flesta att det är en golvmatta och få känner till att den under många hundra år var ett sängtäcke där luggen vändes nedåt för att efterlikna en värmande skinnfäll.

Samtidigt som Elsa ritade, vävde väverskorna 34 mattor. Hur många olika mönster det var vet vi inte, de bevarade ritningarna är inte så många, men vi får ändå med dem en uppfattning om hur det kan ha sett sig. Ritningarna har också den fulla färgkraf-

Arbetsritning till rö-
lakanmatta komponerad
av Elsa Gullberg 1913.
År 2005 fotograferades
mattan i Villa Gransäter,
Lars-Erik Böttigers hem.
Foto Elisabeth Eriksson
(överst) och Peter
Segemark, Nordiska
museet.

ten kvar. Att Elsa Gullberg redan vid den här tiden besatt den enastående färgkänsla som senare skulle bli hennes särmarke står fullt klart. Hon är inte rädd för starka kontrasterande färger som i den lilla sängmattan i orange, rött och svart, eller när hon placerar blomsterkransen på en knallgul botten. Starkast känns färgkraften när hon bygger mönstret på flera mättade nyanser i samma färgskala, i rött/lila t.ex. och lägger in konturer av svart eller stråk av ljusblått och gult. Då känns det orientaliska mer framträdande än det nordiska. Men det får oss också att se att våra gamla vävtekniker, rölakan, rya och flossa, har ett gemensamt mönsterursprung med t.ex. mattor från Mindre Asien, att det är skilda stilutvecklingar av samma uråldriga mönster, som olika dialekter av ett språk.

Elsas lysande färgkombinationer kom förmodligen inte till sin fulla rätt med de bomullsgarner som fanns till hands. Bomullsgarnet är matt och utan djup i kulörerna vilket framgår av de prover som ännu finns fastknutna i kanten på arbetsritningarna. Först flera år senare när föreningen kunde använda sig av ullgarn i mattorna fick de det djup och den lyster som hennes mönster förtjänar. Utställningen visade ändå på något helt nytt och blev en succé. Elsa fortsatte att rita mattor och var samtidigt verksam som föreståndare för provvävnadsateljén hos Föreningen i Stockholm. Mattor kom senare alltid att ligga Elsa Gullberg varmt om hjärtat, både när hon under tiden 1917-19 ledde NK:s provvävningsateljé och senare i den egna inredningsfirmans produktion, där hon i några mönster återvänder till folkliga ryor från Blekinge.

Fortsatt framgång

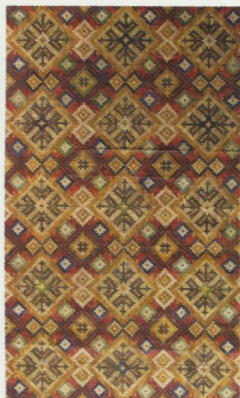
Till den nya mattvävnadsateljén i Vittsjö kom Märta Måås-Fjetterström som föreståndare och lärare 1913, efter det att hon fått lämna Malmöhus läns Hemslöjdsförening där man ansåg att hon förhöll sig alltför fritt till den traditionella slöjden och tog sig för stora konstnärliga friheter. Hon passade av den anledningen naturligtvis utmärkt hos Svensk Hemslöjd, där hon stannade till 1919 innan hon fick möjlighet att starta sin egen vävverkstad i Båstad, där hennes mattkonst fick blomma ut. Med två så skickliga konstnärer blev Svensk Hemslöjd snart berömd för sina mattor som visades upp på alla större utställningar både i Sverige och utomlands. 1916, det sista året Elsa Gullberg var anställd hos Svensk Hemslöjd, började även Märtha Gahn som mönsterriterska och under ca ett års tid arbetade de ibland tillsammans på samma mattmönster vilket kan göra det svårt att veta vem som varit upphov till ett visst mönster. Märtha Gahn blev kvar som mönsterritare ända fram till 1937 och är den som ritat flest mattor för föreningen och som i egenskap av konstnärlig ledare även påverkat de yngre textilkonstnärer som efterhand anställdes. Hennes mattor har inte samma stramhet och konstnärliga djärvhet som efterhand blev Elsa Gullbergs signum. Medan Elsa Gullberg enbart tog upp de geometriska formerna i rölakanvävarna kunde Märtha Gahn under 1920-talet även rita in djur- och växtmotiv som var vanliga i skånska dynor och täcken. Märtha Gahn kom från en sörmländsk herrgårdsmiljö och herrgårdskulturen liksom närheten till och intresset för naturen har avsatt starka spår i hennes mattor, där blommönster om än i strikt stiliserad form har varit genomgående. Först under 1930-talets mönsterfattiga era blev hon mer minimalistisk i formen.

Arbetsritning till
ryamatta »Älgar«
av Märtha Gahn
1924. Foto Elisabeth
Eriksson, Nordiska
museet.

Gammal skånsk åk-
dyna i rörlakan. Foto
Peter Segemark,
Nordiska museet.

Lilli Zickermans ritning till »Westgötamattan« efter åkdynan på s. 104. Foto Elisabeth Eriksson, Nordiska museet.

Samtidigt som de utbildade mönsterriterskorna komponerade mattor gjorde även Lilli Zickerman själv en del mattor. Hon avlägsnade sig dock inte så långt från de folkliga förebilderna och man kan kanske snarare säga att hon anordnade de gamla täckena för en ny funktion som golvmattor. Hon kunde sammanställa två olika tekniker som att lägga in en mittruta i rölakan i en ryavävnad. Eller hon gjorde ett bottenmönster genom att upprepa ett kuddmönster i rölakan över hela mattans yta. De blekingska ryorna, kallade kavringar, hade enkla stjärnmönster i en mittspegel med bård runtom. Hon fann ingen anledning att förändra det redan strama och effektfulla mönstret men använde lingarn istället för ullgarn i nocken.

Med Svensk Hemslöjds framgångar på mattfronten började allt fler av landets hemslöjdsföreningar att väva mattor med utgångspunkt i sin lokala hemslöjdstradition. Svenska mattor i rölakan och flossateknik blev ett begrepp som anammades även av mattindustrin.

När Föreningen för Svensk Hemslöjd beslutade sig för att

Provvävnad till linnerya av Lilli Zickerman med bl.a. rölakanfigur och mönster från åkdynan i bildarkivet. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

ge ut mönsterblad av olika slag för att sprida goda mönster till en bred allmänhet, blev första utgåvan en samling mattmönster till alla dem som fortfarande sysslade med vävning i hemmet. Mönsterbladen som kom ut 1939 hade sammanställts av en annan av våra mest kreativa mattformgivare, Edna Jonson, senare mera känd under namnet Edna Martin. Också hon var mönster-riterska hos Svensk Hemslöjd under en följd av år på 1930- och 40-talen. Bland mönsterbladen har hon två exempel på hur man från en allmogevävnad kan hämta motiv till en modern stram komposition.

Idag finns det flera textilkonstnärer som på samma sätt använt den gamla allmogeslöjden som källa för sitt skapande. Katarina Brieditis som bl.a. ansvarar för IKEAs textila program har för varuhuset ritat kuddar och mattor födda ur broderier på blekingska hängkläden och ur vävnader i flamskteknik och rölakan med traditionella åttauddiga stjärnor, fantasifulla blommor och fåglar. De handvävs som dhurriemattor eller handtuftas som

Provvävnad av blekingska »kavring« i linne, av Lilli Zickerman omkring 1918. Foto Peter Segemark, Nordiska museet.

flossa och sprids nu över världen genom den globala kedjan av IKEA-butiker.

Museernas samlingar av allmogetextilier visar sig alltså så livskraftiga att de generation efter generation inspirerar till nytt skapande av formgivare som får kraft att komma fram med helt egna mönster, moderna och nytänkande, kanske just för att de innehåller den färg- och mönsterglädje som ligger i traditionen.

Matta från IKEA med
rölakanstjärnor, kom-
ponerad av Katarina
Brieditis. Foto Peter
Segemark, Nordiska
museet.